

Новітня історія України

УДК 94:329.1.001.36(092)(477)

Ф. Г. Турченко

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ VS МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО (ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: БЕРЕЗЕНЬ 1917 – СІЧЕНЬ 1918 рр.)

Стаття присвячена порівняльному аналізу поглядів на державно-політичний статус України М. Міхновського, з одного боку, і М. Грушевського й В. Винниченка – з іншого. Гостра дискусія між видатними речниками самостійницького і автономістсько-федералістичного курсів в українському політикумі подається на тлі найважливіших подій Української революції.

Ключові слова: М. Міхновський, М. Грушевський, В. Винниченко, автономія, федерація, самостійність, революція.

У нашій статті «Михайло Грушевський VS Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд через сторіччя)», опублікованій в «Українському історичному журналі» [1], здійснювався порівняльний аналіз політичних позицій Михайла Грушевського та Миколи Міхновського в національному питанні. В дискусії цих видатних діячів українського національно-визвольного руху йшлося про майбутнє України – автономію у складі федерації чи незалежну державу. Автономістсько-федералістські і самостійницькі проекти цих двох політиків у статті розглядаються на тлі еволюції українського національного руху в Російській і Австро-Угорській імперіях, національно-визвольних рухів інших народів Центрально-Східної Європи. Хронологічні рамки подій охоплюють період від кінця XIX ст. до 1917 р.

У статті спростовується поширений в літературі міф про М. Міхновського і його оточення як про безвідповідальних політиків, які ще до 1917 р. своїми вимогами незалежності України штовхали непідготовлену до державотворчої роботи українську громадськість на самостійницьку авантюру. Документально доводиться, що насправді в найближчій перспективі М. Міхновський прагнув до федерації Росії й автономії в ній України, а досягнення автономії розглядав як необхідний етап на шляху до незалежності. Таким чином, незалежність розглядалася як кінцева мета українського визвольного руху. «...Державна самостійність єсть головна умова існування нації, а державна незалежність єсть національним ідеалом в сфері міжнародних відносин» [2, с. 62], – зазначається в «Самостійній Україні» (1900 р.) М. Міхновського. Дискусія велася навколо питання: чи взагалі можливе в тодішніх історичних умовах досягнення самостійності України, і якщо так, то що слід робити, щоб її наблизити. М. Міхновський вважав, що в перспективі незалежність цілком можлива і що історичний розвиток її наближає. Завдання інтелігенції – формувати національну свідомість, у тому числі з використанням фактів героїчного минулого. Говорячи мовою сучасної науки, йшлося про формування модерної української нації. Що ж стосується видатного історика М. Грушевського, який багато робив для формування національної свідомості українців, то федералізація Російської держави і національно-територіальна автономія України для нього були, по суті, кінцевою метою національного руху і досягати її необхідно у тісному контакті з російською демократією.

У статті також зазначалося, що до 1917 р. відмінності між цими концепціями не здавалися істотними. Адже, у певному сенсі, до 1917 р. автономістами-федералістами були і М. Міхновський, і М. Грушевський. Крім того, було невідомо, коли ж конкретно справа дійде до впровадження ідей державного самовизначення України в життя. І тільки з початком Української революції 1917 р. і утворенням Української Центральної Ради, коли перед українською партійно-політичною елітою постало завдання вибрати політичний курс на майбутнє, став зрозумілий глибокий конфлікт поглядів представників самостійницької і автономістсько-федералістичної течій.

Саме про цей конфлікт у національно-визвольному русі, йдеться у запропонованій читачу науковій розвідці, яка є продовженням зазначеної вище статті «Михайло Грушевський VS Микола Міхновський...». Погляди М. Міхновського – прихильника самостійницької перспективи України – у цій публікації порівнюються з позицією лідерів УЦР М. Грушевського і В. Винниченка, які виступали за автономію України у складі перебудованої на федеративних засадах Російської держави і прагнули реалізувати цю ідею в своїй державотворчій діяльності.

Про погляди М. Міхновського, М. Грушевського і В. Винниченка на державний статус України в літературі писалося багато. Аналіз публікацій з цього приводу зайняв би багато сторінок. Але ця література доступна для читача і перелічувати її немає сенсу. На наш погляд, буде продуктивніше порівняти ці погляди і проаналізувати спроби їх реалізації в контексті подій Української революції.

* * *

Лютнева революція корінним чином змінила становище України і поставила перед її політичними силами завдання визначити свої плани на найближче майбутнє і дальшу перспективу. Яким це майбутнє уявлялося Миколі Міхновському і його оточенню, а зрештою – всім тим, хто характеризувався узагальнюючим терміном «самостійники», а як його бачив Михайло Грушевський і його прихильники – переконані федералісти?

Загальна ситуація, що постала в Україні навесні 1917 р., негайно після Лютневої революції, здавалося, складалася надзвичайно несприятливо для прихильників повної незалежності. Цю ситуацію досить точно змалював ще у 1920 р. В. Винниченко у своїй праці «Відродження нації»: «...Український сепаратизм тоді помер... українство почуло себе в Росії дома, вперше інтереси цієї колишньої в'язниці стали близькими, своїми... Ні про який сепаратизм, самостійність, навіть мови не могло бути, а коли чулись рідесенькі голоси, то це були голоси або схоластиків, чистих теоретиків, запеклих «самостійників» або людей, занадто вже проїнятих національним чуттям» [3, с. 42-43].

На це місце часто посилаються, щоб проілюструвати стан українського національного руху після Лютневої революції 1917 р. Конкретизуючи думку Винниченка, дослідники пишуть, що після перемоги в Росії Лютневої революції самостійницький рух на Наддніпрянщині, який різко посилювався в умовах Світової війни і урядових репресій проти українства 1915-1916 рр., швидко пішов на спад. Есерівські та інші гуртки соціалістичної орієнтації, що у розпал імпералістичної війни стали орієнтуватися на загальнонаціональне повстання з метою досягнення незалежності України, чи схилилися до підтримки Австро-Угорщини, швидко перейшли на позиції федералізації Росії та автономії України. Залишалася лише невелика група тих, яких В. Винниченко характеризував, як осіб, «занадто вже проїнятих національним чуттям». До цих «запеклих самостійників» зараховували і Миколу Міхновського.

...Лютневу революцію 1917 р. М. Міхновський зустрів у Києві, центрі національно-політичного життя України. Тут про події в Петрограді стало відомо ще 28 лютого (13 березня за н. ст.), а друкувати матеріали про них військова цензура дала дозвіл 2 (15) березня 1917 р. М. Міхновський у цей час перебував на військовій службі в Києві і, знаючи його вдачу, можна погодитися з тими авторами, які пишуть, що він кинувся у вир політичної діяльності, прагнучи об'єднати своїх однодумців, виробити стратегію і тактику самостійників у революції.

Але інформації про будь-які заклики до проголошення незалежності України, які стосуються весни 1917 р., відсутні. Навпаки, всі відомі нам джерела про діяльність М. Міхновського і документи, які вийшли зі самостійницького оточення навесні 1917 р., свідчать, що в середовищі націоналістів домінували автономістсько-федералістичні настрої. Про це зокрема, говорить декларація і відозва самостійницької Української Народної Партії, яка відновила свою легальну діяльність в березні 1917 р. Закликів до негайної незалежності України в цій декларації немає [4; 5].

Про це свідчать також мемуари сучасників, які контактували з М. Міхновським в перші тижні революції. Зокрема, Катерина Антонович у своїх споминах описує розмову з Дмитром Антоновичем, своїм чоловіком, після його повернення з чергового засідання Центральної Ради:

– Знаєш кого я зустрів і хто відпровадив мене до дому?

– Не знаю. А хто?

– Микола Міхновський. Я його запрошував зайти до нас, але він не зайшов. Сказав він мені таку дивну річ, що досі не знаю, як розуміти її:

«Не намагайте тепер перед російською владою на самостійну Україну, згоджуйтеся на федерацію». Коли ж я завважив, що він завжди стояв за самостійну Україну і чому тепер висловлює іншу думку, Міхновський сказав, що тепер дуже трагічний момент у політиці, все може загинути, ліпше про з вимогою самостійності зажадати.

– Це було для мене як грім з ясного неба, і я спитала:

– Та чи ти ж добре зрозумів?

– Як же його інше розуміти. Так і сказав: «Ви ж знаєте, Дмитре Володимировичу, як я ставлюся і ставився до самостійної України, але тепер не час. Вони нас задавлять» [6, с.8].

Про подібний випадок (а може розмова йде про одну й ту ж подію) згадував у своїх спогадах і сам Д. Антонович. Він описує випадок у перших числах березня 1917 р., коли до нього звернувся один з «крайне правих українських громадян» М. Міхновський з пропозицією зустрітися «на нейтральному ґрунті» – в кабінеті директора кооперативного банку. «Яке ж було моє здивування, – пише Д. Антонович, – коли Міхновський мені заявив, що особисто хотів мене побачити, щоб благодати ... не піднімати на цей час питання про самостійність України, бо в цей час московське громадянство нас знищить без останку, бо з цими кадетами боротися тяжче, ніж з царським урядом» [7].

Подібна інформація міститься в «Уривках з моїх споминів за 1917 рік», які належать Є. Чикаленку. Євген Харлампійович планував заснувати пресове видавництво, яке б почало видавати велику газету, напевне, ліберально-федералістського спрямування. Цією справою зацікавився М. Міхновський. «Але ж ви, кажуть, самостійник», – звернувся до нього Є. Чикаленко. На це М. Міхновський начебто відповів: «Не пора про це говорити» [8].

Наведені факти свідчать, що М. Міхновський після краху самодержавства цілком усвідомлював, що про негайне проголошення самостійності України не може бути й мови. Реальнішим здавалося проголошення автономії України в перебудованій на федеративних засадах Російській державі. Адаже на незалежність України російська сторона («московське громадянство») не погодиться. Тому необхідно було переконати його в необхідності перебудови Росії на принципах федерації і надання Україні автономії.

Але тут слід нагадати про розуміння Міхновським поняття «федерація» в контексті російсько-українських відносин. В його брошурі «Спадщина тиранів!» (1917 р.), наголошуючи на тому, що «Росія повинна перетворитися на федеративну спілку і що Україна – в своїх національно-територіальних межах – має бути членом федеративної спілки!», тут же розкриває, що це означає конкретно: «Український народ хоче жити з московським, як рівний з рівним – так, як колись забажали наші предки у 1654 році у Переяславі» [9, с.7]. Своє трактування тих «переяславських статей», що підкреслювали суверенні права України, М. Міхновський дав ще у 1900 р. у «Самостійній Україні»:

«1) Власть законодавча і адміністративна належить гетьманському правительству без участі і втручання царського правительства.

2) Українська держава має своє окреме самостійне військо.

4) Суб'єкт неукраїнської національності не може бути на уряді в державі українській. Виключення становлять контрольні урядники, що доглядають певність збирання данини на користь московського царя.

6) Українська держава має право обирати собі главу держави по власній подобі, лише сповіщаючи царське правительство про своє обрання.

13) Незломність стародавніх прав, як світських так і духовних осіб, і невтручання царського правительства у внутрішнє життя української республіки.

14) Право гетьманського правительства вільних міжнародних відносин з чужинськими державами» [10, с.64].

Таким чином, те, до чого прагнув М. Міхновський, виходило за рамки федеративних відносин у їх сьогоднішньому розумінні і наближалося до конфедерації. Цілком зрозуміло, що від такої автономії до незалежності – один крок.

Що ж стосується М. Грушевського, то після Лютневої революції він залишився на класично федералістських позиціях, активно популяризуючи їх в українському суспільстві.

Наприклад, у статті «Звідки пішло українство і до чого воно йде», написаній навесні 1917 р., невдовзі після свого повернення з заслання до Києва, М. Грушевський зазначив: «Я твердо вірю – та й не один я, – що велика революція Російська – тільки б її заховати від упаду та від анархії – велико вплине на перебудову всієї Європи та її перетворення в європейську федерацію. Про таку федерацію думали здавна політики і спеціалісти державного права: вони вважали її логічним виходом з усього дотеперішнього розвою європейського життя. Вона тільки здавалася дуже далекою до останніх подій – так як тепер здається близькою і здійснимою. І от чому я й інші нітрохи не журимося повною політичною незалежністю України, не надаємо їй ніякої ваги. Для близького часу зовсім досить широкої української автономії в федеративній Російській республіці. А в будучині сподіваємося, ся республіка ввійде в склад федерації Європейської і в ній Україна стане одною з найбільш сильних, міцних і певних складових частин – одною з підстав сеї Європейської федерації» [11, с.51]. Цю точку зору М. Грушевський і його однодумці повторювали неодноразово.

В умовах гострої політичної боротьби, яка розгорнулася в Україні після падіння царизму, почалася самоорганізація українського суспільства, в якій брали активну участь усі українські політичні сили. І для самостійників, і для федералістів було цілком очевидним, що з'явилися сприятливі умови для створення загальнонаціональних структур, які будуть реалізовувати ідеї державотворення і представляти Україну в стосунках з російською владою і російським суспільством.

Сам М. Міхновський з перших днів революції поринув у громадсько-політичну діяльність. З його особою пов'язують ряд ключових подій ранньої весни 1917 р., зокрема, участь у створенні Української Центральної Ради – загальнонаціонального громадсько-політичного центру, і започаткування формування української армії.

Наскільки можна судити з наявних джерел, М. Міхновський розумів, що масштаби державного будівництва вимагали участі максимальної кількості людей, яким не була байдужа доля України. Необхідність єдності дій представників різних течій національного руху диктувалася самим життям. Тому Міхновський з перших днів революції став на позиції єдиного фронту всіх національних сил, які б могли залучити до складної і важкої державотворчої роботи. Зокрема, про це свідчить його позиція щодо місця і ролі Української Центральної Ради в Українській революції.

Про досить значну роль М. Міхновського в організації Української Центральної Ради йшлося у нашій статті «Утворення Української Центральної Ради: джерела та їх інтерпретації» [12]. Доведено, що поширена в історіографії версія про утворення Української Центральної Ради виключно зусиллями ліберально-федералістичного Товариства Українських Поступовців не має належного документального підтвердження. Процес формування Ради супроводжувався боротьбою між різними політичними групами, зокрема, самостійниками і автономістами, соціалістами і лібералами, яка продовжувалася два тижні. Врешті-решт, вирішили йти на компроміс, зарезервувавши місце голови Ради для М. Грушевського, приїзд якого до Києва очікувався з дня на день. Вважалося, що авторитетний в українському середовищі М. Грушевський урівноважить різні політичні тенденції, і Українська Центральна Рада стане справді загальнонаціональним центром. М. Грушевський прибув до Києва 14 березня, а 16 (за ст. ст.) березня всі групи остаточно об'єдналися під його керівництвом. М. Міхновський був серед тих самостійників, хто наголошував на

необхідності консолідації і обранні на голову новоутвореного органу національних сил – Української Центральної Ради – саме Михайла Грушевського.

Всеукраїнський Національний Конгрес на початку квітня 1917 р. реорганізував Центральну Раду, передавши свої повноваження розширеному її складу. Переважали автономісти-федералісти, але були представлені й самостійники, у т. ч. М. Міхновський.

Перші біографи М. Міхновського пояснювали його позицію щодо формування Центральної Ради, зокрема, згоду на головування М. Міхновського, прагненням сприяти об'єднанню всіх українських сил, без чого державне будівництво, за його твердим переконанням, було неможливе. Міхновський, зазначає П. Мірчук, вірив, що і соціалісти, і ліберали, «будучи українськими патріотами, признають швидко свою помилку, й не стануть на ділі спиняти природний розвій подій в Україні в напрямку повної державної незалежності України». Це ж саме за 25 років до П. Мірчука писав С. Шемет: М. Міхновський був переконаний, що «хто б не був на чолі Центральної Ради, до якої б партії не приписався старий професор Михайло Грушевський, ... яка б з українських партій не взяла провід, діло самостійної Української держави цими руками ліпше, чи гірше робитиметься» [13, с.17]. Тому він, за словами П. Мірчука, «погодився на те, щоб дещо виждати з офіційним проголошенням незалежності Української Держави» [14, с.58].

Цілком зрозуміло, що для того, щоб ці сподівання справдилися, М. Грушевський, який репрезентував соціал-федералістичну більшість Центральної Ради, відмовився від своєї політичної стратегії, зорієнтованої на здобуття обмеженого суверенітету (в межах вужчого (Росія), чи ширшого (Європа) федеративного об'єднання, і перейшов на позиції самостійності України.

Але була ще одна обставина, яка «заблокувала» повноцінну участь М. Міхновського в роботі Центральної Ради. Після Лютневої революції Є. Чикаленко, а з його слів – М. Грушевський і В. Винниченко, заговорили про «роялістичні заходи» і «лояльні ухили» М. Міхновського під час війни [15, с.125; 16, с.489]. Мова йшла про грудневий (1916 р.) візит М. Міхновського і С. Шемета до Є. Чикаленка як до одного з лідерів українських поступовців. М. Міхновський докоряв Є. Чикаленку, що керівництво ТУП не спромоглося з початком війни послати депутацію до царя, якою б заявили про лояльність українців щодо Росії і звернулися б до нього з проханням надати населенню Наддніпрянщини такі ж права, якими користувалися українці в Австро-Угорщині. Зміст цієї розмови у квітні 1917 р. розголосив Є. Чикаленко. М. Міхновський прийняв це як наклеп. Спалахнув скандал, в результаті якого кандидатура М. Міхновського не пройшла до складу Виконавчого комітету Центральної Ради [17].

Про цю історію ми вже писали в одній зі своїх статей [18, с.16-18]. Зокрема, зазначалося, що інших джерел, ніж розповіді самого Чикаленка, якими б можна було підтвердити, чи спростувати, що саме говорив М. Міхновський під час тієї зустрічі, не збереглося. Єдиний свідок розмови – С. Шемет своїх споминів з цього приводу не залишив. Що ж стосується М. Грушевського і В. Винниченка, які скористалися розповіддю Є. Чикаленка для недопущення М. Міхновського до складу Виконкому УЦР, то їх на той час взагалі не було у Києві і всю інформацію вони черпали з розмов, можливо, з Є. Чикаленком чи С. Єфремовим.

Є ще одна важлива грань цієї справи. На початку Першої світової війни М. Міхновський справді орієнтувався на перемогу Росії [18, с.15-16]. У цьому не було нічого незвичайного. Адже на подібних позиціях на початку війни стояли і українські соціал-демократи з УСДРП, і українські ліберали з ТУП, які в 1917 р. цілком комфортно відчували себе в Центральній Раді. Тоді вони вважали, що українство в результаті перемоги Росії виграє, хоча після падіння царизму це цілком можна було б сприйняти як «роялістичні заходи» і «лояльні ухили».

Складається враження, що М. Міхновського не допускали до керівництва Центральної Ради не за його політичні кроки на початку Другої світової війни, а за погляди на початку Української революції.

У цих умовах зусилля М. Міхновського були сконцентровані на роботі у військах. Він пам'ятав, що успіх національних революцій багато у чому визначався військово-політичним фактором і залежав від того, чи підтримували гасла національного визволення військові, чи спроможна була національна еліта опертися на збройну силу, створити власну національну армію. Саме так оцінювали військово-питання самостійники.

Курс на організацію української армії був офіційною лінією самостійницьких організацій. Зокрема, вже у першому документі Української народної партії, опублікованому негайно після повалення царизму – Універсалі УНП від 21 березня 1917 р., міститься заклик: «... Негайно утворювати українські легіони по всій Україні» [19; 20]. Самостійники були зорієнтовані на активну роботу у військах. М. Міхновський виявився в її епіцентрі. Додатковим аргументом щодо доцільності і законності цієї роботи був дозвіл російської влади на формування польських, чехословацьких і латиських національних військових частин.

Читаючи газетні статті та інші документи, складається враження, що робота з військовими стала у ці дні сенсом його життя.

М. Міхновському стала в нагоді служба в армії і зв'язки, які йому вдалося зав'язати з військовими в 1914-1917 рр. З початку березня 1917 р. він став на шлях організації офіцерів-українців, проводячи зустрічі з багатьма з них, охоче виступаючи на різних зборах і нарадах. Відомий український історик, свідок і активний учасник подій Дмитро Дорошенко бачив М. Міхновського в Українському клубі в Києві, як представника військових, вже в перші дні березня, коли почалася організація Центральної Ради. А 6 (19 за н. ст.) березня з ідеєю утворення української національної армії М. Міхновський виступив у Києві перед офіцерами-українцями. Збори прийняли резолюцію, в основу якої було покладено ідеї доповіді. Через три дні, 9 (22) березня М. Міхновський організував збори військових-українців київського гарнізону, які підтримали рішення «Підготовчого віча». Д. Дорошенко називає цей форум «першими зборами українських офіцерів та солдатів». Збори ухвалили вважати себе Тимчасовою військовою радою і звернулися до Тимчасового Уряду з відозвою, в якій вітали виголошені Тимчасовим урядом демократичні свободи і висловлювали надію, що

він ще до скликання Установчих зборів затвердить щодо України юридичний акт, яким поверне їй *автономні права*, захоплені царизмом [21, с.344-345]. Після палкої промови М. Міхновського, писала газета «Киевская мысль», було ухвалено приступити до «негайної організації власної національної армії, як могутньої мілітарної сили, без якої не можна подумати здобуття повної волі України».

Через два дні, 11 (22) березня 1917 р., преса зафіксувала новий виступ М. Міхновського, на цей раз перед військовими, які перебували в Києві проїздом. Зібралось понад 1 тис. солдатів і офіцерів. Він запропонував їм приступити до організації Першого українського охочекомонного полку ім. Богдана Хмельницького з вільних від військової служби людей. Було обране тимчасове військове бюро з 7 членів [21, с. 344; 22, арк. 364].

Серія цих зборів була завершена 16 березня 1917 р. військовою нарадою представників залоги Києва і його околиць. За доповіддю М. Міхновського була прийнята резолюція, що формулювала завдання: «Негайно приступити до організації власної національної армії». Збори створили «Український військовий організаційний комітет», до складу якого увійшов і поручик М. Міхновський. Очевидно, писав Д. Дорошенко, за ініціативою М. Міхновського, на порядок денний були поставлені такі питання: 1) організація українського військового клубу, 2) організація українського війська, 3) участь військових в українській маніфестації, призначеній на 19 березня.

Формування армії передбачалося почати з організації українських добровольчих полків усіх родів військ. Першому було вирішено дати назву «Перший Український імені гетьмана Богдана Хмельницького полк». Для об'єднання офіцерів, які були готові брати участь у створенні національної армії, було прийнято рішення відкрити в Києві «Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка». Виконання цього рішення було покладено на організаційне бюро на чолі з М. Міхновським [21, с. 345; 23].

Нарада вирішила підтримати призначену на 19 березня українську демонстрацію в Києві, присвячену революції. Військові брали участь в демонстрації організовано, йшли окремими частинами, що свідчило про добре керівництво. Газети писали, що поряд з численними гаслами «Автономія Україні!», в лавах демонстрантів зустрічалися «Хай живе самостійна Україна!», «Самостійна Україна з гетьманом на чолі!», а перед демонстрантами з емоційною промовою виступив М. Міхновський. Він закликав до оборони «української революції» й «українського народу» [24; 25].

М. Міхновському належить чи не головна роль в організації «Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка». Мета товариства була зазначена в п. 3 статуту: «Згуртування в одній сім'ї вояків, лікарів і військових урядовців української народності під прапором Федеративної Росії – автономної України».

Поряд з клубом ім. Полуботка за активної участі М. Міхновського був заснований «Український військовий організаційний комітет», який повинен був дбати про утворення українських військових частин [21, с. 246].

Що ж стосується голови УЦР М. Грушевського, його заступника В. Винниченка та інших лідерів УЦР, то їх ставлення до утворення регулярної національної армії з перших тижнів революції набуло гротескного характеру. Вони взагалі відкидали думку про необхідність для України організації власної армії. Постійна армія, на їх погляд, своєму за своїм характером, контрреволюційний, реакційний інститут експлуаторського суспільства, який ніяк не гармонує з принципами демократичності. Спроби створення постійної армії трактувалися як контрреволюційні дії. М. Грушевський і В. Винниченко виходили з тієї точки зору, що після краху царизму, який поневолював український народ, у Росії немає ворожих йому сил. Вони були твердо впевнені, що російські політики будуть широ допомагати українцям у їх домаганнях свободи національного життя. За таких умов створення власної національної армії вважалося не лише надто затратним, а то й небезпечним заходом, оскільки, мовляв, війська з їх офіцерами і генералами – вихідцями з буржуазно-поміщицьких кіл, можуть стати «зряддям реакційних сил».

У цих умовах масова підтримка військовими-українцями ідеї створення власної армії була для соціалістичної більшості Центральної Ради несподіваною. Але не реагувати на нього вона не могла. Від імені Українського національного Конгресу (початок 1917 р.) УЦР вислала до російського військового міністра, що якраз перебував у Києві, делегацію для обговорення питання про українізацію військ. До складу делегації включили й М. Міхновського [26, с.94-95]. Та переговори не принесли бажаних результатів. Російський військовий міністр, який дозволив формування польської дивізії, що стояла в районі Білої Церкви, сприяв створенню чеських та латиських національних з'єднань, відмовив у цьому українцям. Після розмов, щоправда, було обіцяно зробити виняток для двох бригад. Про цю вимушену поступку російських властей М. Міхновський повідомив делегатів Конгресу запискою до президії, що, оприлюднена головою, викликала бурхливі оплески [27].

Але давши принципову згоду, російська влада гальмувала вирішення конкретних питань. Це, однак, не зупинило процес національного військового будівництва. У цих умовах М. Міхновський зі своїми однодумцями приступив до організації першого українського військового з'єднання цілком самостійно. У середині квітня 1917 р. під Києвом самостійниками було оголошено про несанкціоноване владою формування «Першого Українського козачого ім. Гетьмана Богдана Хмельницького полку». Було утворено делегацію військових у складі якої були М. Міхновський і В. Павелко – члени клубу ім. П. Полуботка, делегати українського полку, офіцери гарнізону. Делегація вела переговори про статус першого українського військового з'єднання з командуванням армій Південно-Західного фронту, Радою солдатських і робітничих депутатів Київського військового округу [22, арк.364]. Однак, російські генерали дозволу на формування полку не дали. Справа набула надзвичайного розголосу. Самочинні дії Клубу засуджували всі – від офіційних осіб і організацій, які представляли в Києві Тимчасовий уряд, до російськомовних газет. У ця

кампанію шельмування самостійників включилися і українські соціалісти. На засіданні УЦР В. Винниченко засудив те, що він презирливо назвав «міхновщиною», і висловив надію, що «це явище цілком часове» [28, арк.13]. У статті в «Робітничій газеті», надрукованій 8 квітня 1917 р. В. Винниченко написав статтю, в якій висміював «віру в багнети» і попереджував, що на «кінчиках багнетів можуть маяти не тільки червоні стяжки свободи, але й чорні пасма реакції, насильства, абсолютизма».

Однак, зважаючи на масовий характер руху українців за створення власної армії, лідери Центральної Ради йти проти нього не посміли. В цих умовах ідея творення національної армії досить швидко була трансформована в ідею «українізації військ». 12 квітня 1917 р. була опублікована нова стаття В. Винниченка, у якій формулювалося завдання «соціал-демократів і всіх щирих демократів» у воєнному питанні: «Не українську регулярну армію нам треба організувати, а всіх солдатів-українців освідомити, згуртувати, організувати, українізувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструювати так, щоб це було українське народне військо, свідоме своїх народних, а не солдатських інтересів... Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати. Українського мілітаризму не було, й не повинно його бути й далі» [29]. Така позиція викликає здивування. Її можна назвати зразком політичної короткозорості. Не маючи власної армії, не маючи у своєму підпорядкуванні жодної національної військової частини, перебуваючи у складі Російської держави, жодна з політичних партій якої не обіцяла Україні навіть куцої автономії, В. Винниченко закликав боротися з «українським мілітаризмом»! Напевне, мова йшла не про цю «загрозу» безпосередньо: закликаючи до боротьби з міфічним «українським мілітаризмом», В. Винниченко, хотів того чи ні, прищеплював читачам відразу до ідеї незалежної української державності.

Але були реалії, які не можна було ігнорувати – справді масовий український рух в російській армії, зорієнтований на формування національного війська. Тому соціалісти взяли на озброєння концепцію «українізація армії», розуміючи під цим формування у складі російської армії, під командуванням і контролем її офіцерів окремих військових частин з переважно українським складом. Центральна Рада потребувала підтримки цієї «напівармії» для досягнення «напівсуверенітету» України – її автономії у складі Росії. Д. Дорошенко досить точно окреслив дві лінії у відносинах українського громадянства до військового питання: «Один, репрезентований від початку товариством імені Полуботка з М. Міхновським на чолі, який стояв до творення української регулярної армії, як основи майбутньої самостійної України; другий – табір української революційної демократії, що її речником виступив В. Винниченко..., вважав формування регулярної української армії за річ непотрібну і небезпечну, який дивився на український рух серед війська як на засіб «поглиблення революції в масах» і хотів використати його лише для скріплення авторитету ЦР перед революційною демократією всеросійською та Тимчасовим Урядом» [21, с.352].

Полк був сформований досить швидко. Бажаючих виявилось достатньо. Але після сформування полк відмовився відправлятися на фронт, чекаючи санкції 1-го Всеукраїнського військового з'їзду, скликання якого очікувалося на початку травня 1917 р.

Однак, соціалістична більшість Ради не співчувала ідеї створення національної армії і не підтримала М. Міхновського. Особливо яскраво це проявилось на Українському військовому з'їзді, скликаному 6-8 травня 1917 р. в Києві. До з'їзду готувалися не лише його ініціатори – члени Клубу ім. П. Полуботка, а й лідери Центральної Ради. Саме на з'їзді вони сподівалися взяти під повний контроль український військовий рух і надати йому «революційного» характеру.

З'їзд виявився досить представницьким. На ньому 700 делегатів від 700 військових організацій, товариств та частин усіх армій російського фронту та тилових з'єднань репрезентували майже 1 мільйон українських солдатів і офіцерів російської армії [23]. Делегати були налаштовані рішуче. Очікувалося, що верх візьме самостійницька течія. М. Міхновського запропонували на голову з'їзду і, здавалося, що йому немає альтернативи. Але вийшло інакше. В. Винниченко виступив проти цієї пропозиції, запевняючи з'їзд, що М. Міхновський – адвокат, «пан», «має маєток, є поміщиком і хоче завести старі порядки, панщину», живе в Києві, не знає фронтового життя і т.д. Хоча протягом з'їзду між самостійниками і соціалістами йшла гостра боротьба, з'їзд, у цілому, пройшов за сценарієм останніх. Не в останню чергу тому, що найактивнішу роль у ньому взяли В. Винниченко і М. Грушевський. Проводячи свою лінію, вони у боротьбі з М. Міхновським діяли так грубо і упереджено, що, за визнанням самого М. Грушевського, «навіть перегинали палку» [15, с.134]. Сучасний дослідник Української революції В. Солдатенко цілком справедливо відзначає, що М. Грушевським і В. Винниченком «було зроблено все, щоб дискредитувати ініціатора з'їзду і найбільш вірогідного його голову – М. Міхновського. В хід було пущено все, аж до фізичного відсторонення М. Грушевським М. Міхновського з трибуни у момент відкриття з'їзду, щоб провести у керівники солдатського форуму маловідомого в той час у середовищі військових – С. Петлюру, що тільки-но повернувся до лав УСДРП» [30, с.189-190].

Після напруженої боротьби був відкинтий самостійницький порядок денний з'їзду, який передбачав обговорення питання про створення власних збройних сил, а не половинчастої «українізації». Був прийнятий порядок денний запропонований УЦР, який доповнили деякі питання, запропоновані товариством ім. П. Полуботка. Про атмосферу, в якій відбувалася робота з'їзду, свідчить хоча б такий факт. Делегати були ознайомлені з телеграмою Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів із закликом «стриматися від самочинних явочних закладення окремих українських частин». Реакцію на це звернення один з лідерів УЦР П. Христюк описав так: «Треба було бути свідком того незвичайного обурення і гніву, що охопили всіх членів з'їзду і тих зусиль, які зробили більш стримані і помірковані члени з'їзду, щоб заспокоїти розбурханих сірих вояків і утримати з'їзд від різкої відповіді...» [31, с.140-141]. Ця, як її називав П. Христюк, «охолоджуюча роль визначних українських лідерів» – М. Грушевського і В. Винниченка,

відчувалася протягом всього з'їзду. В результаті, вони провели свої рішення, а самостійники залишилися в меншості.

Гостра дискусія розгорнулася при обговоренні одного з основних питань з'їзду «Про відношення до війни». Від самостійників 6 травня виступили М. Міхновський та І. Луценко. Промова М. Міхновського опублікована окремою брошурою. Він виклав погляди самостійників на характер міжнародних відносин і пов'язане з цим майбутнє України. М. Міхновський говорив про взаємини «націй-панів» і «націй-рабів», заявив, що «замінити» проблеми національні проблемами соціальними, і навпаки – значить, тільки «затемнити справу». Щоб кожній поневоленій нації спокійно розв'язати соціальні проблеми, слід, перш за все, розв'язати проблеми національні. У цьому контексті Міхновський поставив питання про соборну Україну як мету українців у війні. «У сю війну увійшли українці рабами. Але повинні вийти з неї вільними! Вільними вийдуть українці з цієї війни! Вільними і достойними великої будучини, яка належить нашому народові!

...З цієї війни ми мусимо вийти, як вільний, суцільний народ. І вся прабатьківська земля наша повинна належать українському народові, щоб він був сам пан на своїй землі...». М. Міхновський закликав до державного самовизначення України. «Міжнародне життя повинне бути побудоване на основі самовизначення націй», тому, «на нашу думку, держави повинні бути одноплемінними!» [32, с.7-8]. Хоча М. Міхновський прямо не говорив про самостійність України, його виступ сприймався саме у такому контексті.

Опонентом М. Міхновського виступив В. Винниченко. «Не нації-пани розпочали війну, а просто пани, – говорив він. – Не нації рішають в історії, але класи. Буржуї всіх країн із собою співпрацюють, щоб гнобити працюючі класи. Україні нема чого творити своєї армії, бо вона нікого поневолювати не хоче. Їй треба тепер закінчити й уладити разом з працюючими російськими класами нове життя у спільній державі Росії». В. Винниченко ганьбив українських історичних діячів, які в минулому стояли на чолі української держави, звинувачував їх у тому, що вони «експлуатували» український народ і «зраджували» його.

У цій дискусії між самостійниками і автономістами перемогли останні. Рішення з'їзду переповнені соціалістично-федералістською риторикою. Була прийнята резолюція з вимогою «національно-територіальної автономії України, як найкращого забезпечення всіх національно-політичних прав Українського народу і всього краю» [33, с. 279]. З'їзд погодився з формулою «націоналізації армії на національно-територіальних принципах», яка полягала у тому, щоб: а)...в існуючих військових одиницях в тиллових частинах всі українські вояки, як офіцери, так і солдати повинні бути негайно виділені в окремі частини; б) в військових одиницях, як на фронті, виділення повинне проводитися поволі, – в залежності від тактичних й інших військових обставин постільки, поскільки це виділення не буде вносити дезорганізації на фронті» [33, с.281]. Що ж стосується майбутнього, то передбачалася ліквідація постійної армії і заміна її народною міліцією. Резолюція «Про українську народну міліцію» була складена цілком у дусі виступу В. Винниченка: «Визнаючи, що всяка війна є справою не народів, а імперіалістичної політики пануючих класів, що ці класи в своїх інтересах втягують народи в криваву, братоубивчу сварку, визнаючи, що постійне регулярне військо як засіб панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу і робочого класу та служить тільки для зміцнення такого панування, – Український військовий з'їзд, закладаючи перші підвалини організованої збройної сили української демократії, ставить собі найпершим завданням, щоб українська армія після війни стала армією народу (народною міліцією)...» [33, с.282].

На з'їзді був обраний Генеральний військовий комітет – найвищий керівний орган українського військового руху, який діяв при Центральній Раді. Сучасники зазначають, що при виборах Комітету розгорнулася ще гостріша боротьба, ніж при виборах голови з'їзду. З боку соціалістів були пущені в хід усі засоби, щоб за всяку ціну обрати «своїх людей». В результаті, до складу Комітету, що налічував 18 членів, з числа відомих самостійників обрали лише М. Міхновського та І. Луценка. Постільки Комітет працював в руслі автономістського курсу Центральної Ради, М. Міхновський і його нечисленні прибічники опинилися у ньому в стані ізоляції [21, с.357-358].

Таким чином, на з'їзді була прийнята автономістська концепція «українізації» армії, а М. Міхновський і його однодумці зазнали поразки. Але «українізація» не могла замінити повноцінної національної армії. Українізація обіцяла, у кращому випадку, формування розділених, роздроблених, не об'єднаних єдиним керівництвом конгломерату українських військових частин, які перебували під російським військовим керівництвом і, крім резолюцій на підтримку Центральної Ради, нічим їй при необхідності не могли допомогти. Немає сумніву, що соціалістичні лідери УЦР бажали Україні добра. Але, як показали дальші події, їх щире бажання миру і справедливості для всіх, відмова від такого атрибуту старого ладу, яким була постійна армія, не мало нічого спільного з тогочасними реаліями і будо наскрізь утопічне і, у кінцевому рахунку, політично безвідповідальне.

Поразка на Військовому з'їзді, судячи з дальшого розвитку подій, змусила М. Міхновського змінити характер діяльності. Деякий час він не з'являвся в масовій аудиторії, хоча наприкінці травня – в червні 1917 р. в Україні пройшло низка важливих форумів, де самостійники проявили себе як досить активна і впливова сила.

Так, немає даних про присутність М. Міхновського на великому мітингу за участю військових, що відбулися на Другий всеукраїнський військовий з'їзд, скликаному самостійницьким Союзом української державності 2 червня 1917 р. в Народному Домі в Києві. На ньому політика Тимчасового уряду і Центральної Ради була піддана гострій критиці [35]. Мітинг справив велике враження на М. Грушевського, який написав про нього у своїх «Споминах» [15]. Не з'явився М. Міхновський і на Другому Всеукраїнському військовому з'їзді, який відбувся 5-10 червня 1917 р. На з'їзді зібралося 2500 делегатів від 1,7 млн. українських солдатів і офіцерів. Про з'їзд багато писали київські газети. Зокрема, «Киевская мысль»

повідомила, що багато виступаючих вимагали проголошення політичної незалежності України [36]. Але, як і раніше, ці вимоги зустріли впертий опір автономістів. Зокрема, В. Винниченко у своїй промові заявив, що питання про самостійність України не може ставити, принаймні, найближчі 50 років [37]. Резолюція з'їзду хоча і не містила заклику до незалежності, все ж була досить рішуча: «пропонувати ...Українській Центральній Раді в сій справі (справі досягнення автономії. – Ф.Т.) до Уряду більше не звертатися й негайно приступити до твердої організації краю..., – себто до фактичного проведення в життя підстав автономного ладу яко єдиного способу врятувати Україну...» [3, с.201-202]. Ця резолюція була реакцією з'їзду на затягування Центральною Радою проголошення автономії, її прагнення одержати автономію «законним шляхом», тобто з рук Тимчасового уряду. Врешті-решт, автономія Першим Універсалом була проголошена, – і це був, значною мірою, наслідок рішучої позиції делегатів військового з'їзду.

Звичайно, такий представницький форум, як Другий всеукраїнський військовий з'їзд, не міг не викликати глибокої зацікавленості М. Міхновського. Але джерела не зафіксували його участі в роботі з'їзду. Не був він вибраний і до нового складу Українського генерального військового комітету і таким чином не міг справляти вплив на його роботу. Учасник з'їзду В. Кедровський зазначає у своїх спогадах, що майже 90% делегатів з'їзду віддали свої голоси членам соціалістичних партій, негативно ставлячись до самостійників [38, с.133, 187].

Немає даних про виступи М. Міхновського в цей час і в Центральній Раді. Деякі мемуаристи вважають це великою помилкою М. Міхновського. Зокрема, М. Єремій, який деякий час був секретарем Центральної Ради, у своїх споминах докоряє М. Міхновському: «Обраний членом Центральної ради він не був майже на жоднім засіданні й ніколи не використав цієї трибуни. Обраний членом Українського Генерального військового Комітету, він не використав своїх можливостей, а, навпаки, цілком відійшов від політики і легко уступив місце Петлюрі» [39, с.100-101].

Іншу версію діяльності М. Міхновського в цей час дає С. Шемет: «Два найгарячіші і найбільш важні місяці революційної доби (травень-червень 1917 р. – Авт.) проходять для Міхновського в безплідній боротьбі з соціалістично-демагогічною більшістю Українського Військового Комітету» [13, с.21].

Але це лише один аспект його діяльності. Був й інший, який залишився поза увагою дослідників. Він пов'язаний з радикальною зміною політичної ситуації в Україні.

З кінця весни 1917 р. надії на російську демократію в Україні стали швидко розвіюватися. Автономії Тимчасовий уряд надавати не думав. В цих умовах становище України М. Міхновський став сприймати через призму дилеми: вибороти повну незалежність, або залишитися у складі унітарної російської держави. І справа тут не в «надлишковому» націоналізмі М. Міхновського, про який часто пишуть недостатньо поінформовані або політично заангажовані автори. Справа в його оцінці реального стану російського суспільства, готовності Росії визнати суверенітет українського народу. Адже для реалізації ідеї федерації необхідна згода пануючої нації. Без цього федерація неможлива. Але М. Міхновський прийшов до переконання, що у тодішній Росії немає впливових політичних сил, зацікавлених у її перебудові на федеративних засадах, а ті сили, що перебувають при владі (ліберали і соціалісти з Тимчасового уряду) чи мають шанси перебрати владу до своїх рук (більшовики), на федерацію не погодяться. У згаданій вище брошурі «Спадщина тиранів» М. Міхновський змальовує російсько-українські відносини після Лютневої революції в трагічних тонах: «Усі росіяни хочуть – унітарної (объединительной) Демократичної Республіки, бо росіяни хочуть продовжувати колишнє панування над українцями, українці ж хочуть визволитися з того панування... Московський народ – не та чи інша партія, але весь народ – хоче бути паном над українським народом. З того повстає боротьба між обома народами. Один – бореться за своє визволення, другий – за своє панування над першим» [9, с.7]. Ця жорстка оцінка М. Міхновським російського імперського мислення і російської політики виявилася значно реалістичнішою, ніж утопічні прогнози щодо подолання імперського мислення в Росії, на яких будували свої проекти українські соціалістичні і ліберальні політики. М. Міхновський висловлює надію, що до «найтяжчих засобів боротьби не дійде». Разом з тим, він стурбований становищем українського народу, його неготовністю захистити свої законні права і закликає до рішучості: «...Ми розуміємо, що коли ми виявимо млявість, хитання і нерішучість, то український народ буде вичеркнений з книги життя. ... І ми рішуче станемо до боротьби за наше визволення й за щастя будучих поколінь і підемо в обороні наших прав тим шляхом, який хочуть вибрати самі росіяне! ... Від них залежить, щоб спадщина тиранів не викликала страшної ворожнечі і кривавих свар між братніми народами. Від них залежить, щоб відносини народів російського й українського були утворені на основі свободи, рівності й братерства» [9, с.8].

Наступні місяці підтвердили це песимістичне передбачення Миколи Міхновського.

Схоже на те, що після 1-го Всеукраїнського військового з'їзду діяльність М. Міхновського перемістилася в нелегальну сферу і набула радикальніших форм.. Існують прямі і непрямі докази того, що від агітаційних виступів перед масовою аудиторією він перейшов до підготовки конкретних військово-політичних акцій. Про одну з таких акцій, яка мала місце в червні 1917 р., писав С. Шемет:

«У Міхновського вже в червні 1917 року повстав план оголосити державну самостійність України, спираючись на сили Богданівського полку. При тодішньому безладді ця думка не була фантастичною. Було вирішено повести полк пароплавами на Шевченкову могилу і там... оголосити самостійність Української держави. Для цього треба було мати надійного командира полку. Думка призначити самого Міхновського командиром Богданівців була залишена, бо полуботківці дивилися на цей акт проголошення самостійності і на Богданівський полк тільки як на початок великої роботи і боялися залишитися без головного керівника. За порадою Кліма Павлюка, був викликаний з Симбірська кадровий офіцер Юрко Капкан. Він приїхав і на всіх полуботківців зробив добре враження. Втаємничений у самостійницькі плани полуботківців, Капкан до всіх їхніх пропозицій пристав. Міхновський взяв від Капкана урочисту присягу на вірність самостійній Україні і на

виконання цілого плану проголошення самостійності. Але Капкан, увійшовши в той же саме час в зносини з головою обраного Військовим з'їздом Комітету – Симоном Петлюрою і з петлюрівською більшістю цього Комітету, присягу свою зламав. План проголошення державної самостійності України таким чином упав...» [13, с.21-22].

Ряд мемуаристів і авторів уенерівської орієнтації характеризують цю інформацію С. Шемета, як пряму фальсифікацію [40, с.23]. Однак, сучасник подій, професійний історик Д. Дорошенко не піддає сумніву існування цього плану М. Міхновського, хоча і називає його «доволі фантастичним» [21, с.258]. Непрямим доказом того, що в столиці щось все-таки готувалося, можна вважати інформацію про події в Києві під час 2-го Всеукраїнського Військового з'їзду, яка ввійшла в історію як «провокація Лепарського». Нагадаємо, що цей з'їзд Керенським був заборонений. Коли ж він всупереч забороні почав роботу, начальник київської міліції поручик Лепарський опублікував в газетах повідомлення, що з'їзд прийняв рішення про захоплення Київського відділення державного банку і Київського казначейства. Це могло розцінюватися як спроба перевороту. У відповідь начальник Київського військового округу Оберучев наказав посилити охорону цих об'єктів. Оскільки ніякого рішення про захоплення вказаних установ з'їзд не приймав, ці дії властей цілком могли бути сприйняті як провокація і викликали обурення делегатів. Оберучев змушений був вибачитися.

Такої версії подій дотримувалися, серед інших, В. Винниченко і П. Христюк [3, с. 199-200; 31, с.129]. Але існує й інша версія. Вона полягає в тому, що нічні збори все-таки були, але їх цілком таємно спільно з членами Союзу української державності провела лише просамостійницьки налаштована частина з'їзду. До офіційного Другого Всеукраїнського військового з'їзду вони не мали ніякого відношення. На цих зборах справді обговорювали питання про захоплення, коли складуться сприятливі умови, банку і казначейства, як складових широкої акції зі встановлення українського контролю над Києвом. Для підготовки цієї акції було обрано спеціальний комітет. Він займався мобілізацією сил самостійників, встановлював контакти з прихильниками радикальних дій у військах, у тому числі серед делегатів Військового з'їзду. Російська контррозвідка не мала вичерпної інформації про ці таємні приготування і зробила неправильні висновки, які й послужили підставою для дій Обручева. Саме так вважає Р. Млиновецький [41, с.160-161], і його версія не позбавлена логіки. На наш погляд, можна сперечатися, наскільки правильно виклав С. Шемет (а вслід за ним інші автори) «план М. Міхновського», наскільки цей план був реалістичним, але загальна атмосфера в Києві і окремі судження дозволяють припустити, що у червні 1917 р. справді йшла підготовка у Києві якоїсь збройної демонстрації самостійників.

Врешті-решт, ці приготування вилилися у події 4-6 липня 1917 р., які увійшли в історію, як виступ солдатів українського полку ім. П. Полуботка, («повстання полуботківців»). Про цей виступ багато писалося у спогадах сучасників. Збереглися і джерела, у тому числі, архівні. Вони дають можливість у загальному вигляді відтворити події, пов'язані з цим виступом. А ось участь М. Міхновського в цих подіях у літературі і джерелах висвітлена дуже скупо. Це пов'язано з тим, що про його роль в організації акції полуботківців знало лише вузьке коло осіб і в пресі вона не була висвітлена. До певної міри, вказаний недолік компенсується інформацією з листів учасників і сучасників подій. Цю обставину ілюструє лист Є. Чикаленка до А. Ніковського від 16 липня 1917 р.: «Добре зробили, дорогий Андрію Васильовичу, що послали мені давно написаного листа, а не знищили його. Теперішні листи колись будуть цінним матеріалом для історії нашого руху і їх треба берегти, бо в газетах, журналах, того не скажеш, що пишеться в листах, і преса не зовсім точно відбиває життя! Наприклад, з листа В.К. (Володимира Кириловича Винниченка. – Авт.) я довідався, що Полуботківщину пов'язують з Міхновщиною, може в пресі се й не вияснюватиметься ніколи, а в листі воно вже написано пером, то його не вирубаєш топором» [42, арк.2].

Виступ відбувся в надзвичайно складній і запутаній обстановці. В цей час конфлікт Центральної Ради з Тимчасовим урядом, який не визнавав автономії України, досяг свого апогею. 3 липня відбулися переговори міністрів з лідерами Центральної Ради, за результатами яких було опубліковано 2-й Універсал, яким питання автономії відкладалося на невизначений час. Цей Універсал був неоднозначно зустрінутий у суспільстві. Самостійники сприйняли його як капітуляцію лідерів Ради перед російським урядом. Саме в цей час у Петрограді спалахнула урядова криза, а 3-4 липня відбулися масові виступи більшовиків, що закінчилися розстрілом демонстрантів. Про події в столиці Росії самостійники довідалися 4 липня, після виходу вечірніх газет [43, арк.4]. Їм здавалося, що кращої нагоди для виступу не буде. Було прийняте рішення про воєнну акцію по захопленню влади у Києві. Очікувалося, що цей виступ одержить підтримку в інших регіонах України, де були сильні позиції самостійників (в Житомирі, на Звенигородщині, в Одесі, Чернігівщині, Кременчуці, Умані тощо) [41, с.161-165; 44, с.20].

Рушійною силою виступу був Український полк ім. П. Полуботка. Це військове з'єднання без санкції російських властей і Центральної Ради за активної участі самостійників – членів військового клубу ім. П. Полуботка на чолі з М. Міхновським (а може й Братства самостійників, що стояло за лаштунками подій) у червні 1917 р. почало формуватися під Києвом. До полку послали члена УЦР і Генерального військового комітету М. Полозова. Полуботківці заявили йому, що на фронт не поїдуть, «бо фронт наш тут, у Києві, тут треба боронити волю України» [45, с.31-36; 46, с.47]. 3 липня перед представниками полуботківців і богданівців виступили В. Винниченко, С. Петлюра та О. Шульгин. Вони запропонували полуботківцям виступити на фронт. Але солдати не звернули уваги на умовляння лідерів Центральної Ради [47, с.66-67]. В ніч з 4 на 5 липня полк увійшов в центр міста, захопивши основні стратегічні пункти і поставивши перед Центральною Радою вимогу відмовитися від 2-го Універсалу і проголосити незалежність. Рада не прийняла вимог учасників виступу і з допомогою українського полку ім. Б. Хмельницького під командуванням полковника Ю. Капкана, що пообіцяв приєднатися до полуботківців, а потім перейшов на бік їх противників та російських військових з'єднань київського гарнізону, розігнала полуботківців. У рапорті Ю. Капкана від 8

липня 1917 р. на ім'я начальника штабу Київського військового округу погодинно, в хронологічному порядку фіксуються заходи з придушення цього виступу [48, арк. 85-87].

В. Винниченко від імені Центральної Ради 5 липня охарактеризував Тимчасовий уряд події 4-5 липня такими словами: « Вночі 5 липня група українських вояків, біля 5000 чоловік, що переходила розбивний пункт та самовільно і всупереч розпорядженню Генерального Комітету назвала себе полком імені гетьмана Полуботка, захопила арсенал, озброїлась на поставила караули коло державних установ. Генеральний секретаріат негайно вжив рішучих заходів до встановлення порядку. Викликано військо гарнізону; як українці, так і росіяни охороняють місто. Частина повстанців заарештовано» [49, с.7]. Про виступ полуботківців і узгоджені дії російських властей і Ради при його придушенні доповідав міністру юстиції в телеграмі до Петрограду прокурор Київської судової палати [50, арк.1].

Про участь Міхновського у виступі полуботківців тодішня преса не писала. Старанно обходять це питання і деякі сучасні автори. Але більшість мемуаристів стверджують, що в організацію виступу він зробив великий внесок. Зокрема, М. Падалка називає групу членів клубу ім. П. Полуботка і офіцерів новоствореного полку «ідейними організаторами» виступу. Першими серед них стоїть прізвище М. Міхновського [47, с.66]. Але у цьому сумнівається Б. Мартос, який, до речі, був свідком подій. У статті «Полуботківці» він пише: «...Я не вірю цьому з таких міркувань: він, як адвокат, завжди намагався кожну свою акцію базувати на правній основі, тоді, як цей виступ з правного боку не мав ніякої підстави. Я не бачив М. Міхновського у той день ні в делегації, ні в полковій раді, ні в Центральній Раді. А, якби він був ініціатором або організатором, він мусив би бодай підтримати цей виступ у Центральній Раді» [51, с.111]. Але те, про що чомусь не було відомо Б. Мартосу, добре знав В. Винниченко. В приватному листі від 7 липня 1917 р. до Є. Чикаленка, який в цей час перебував у своєму маєтку на Полтавщині, В.Винниченко назвав акцію самостійників виступом юрби, що зве себе «полком ім. гет. Полуботка». Цей виступ він назвав витвором «Міхновського і К, нашої чорної сотні, «міхновщини» [52, с. 293].

Таким чином, В. Винниченко виявився досить обізнаним в подіях, хоча у «Відродженні нації» нічого про них не писав. На наш погляд, він їх обійшов із суто кон'юнктурних міркувань. Але історія повинна завдячувати В. Винниченку тим, що він, крім трьохтомної книги «Відродження нації» про революцію, писав листи, в яких приховувати факти не мало сенсу.

Існував чіткий план повстання, який був написаний у формі своєрідного маніфесту, складеного у звичній для самостійників формі, очевидно, самим М. Міхновським: «Ми, українці-козаки, не хочемо мати свободи лише на папері, або пів-свободи. По проголошенню 1-го Універсалу (2-го Універсалу ми не визнаємо!) – ми приступаємо до заведення порядку на Україні. Задля цього ми всіх росіян і ренегатів, які гальмують українську роботу, скидаємо з їх постів силою, не рахуючись з російським урядом. Визнаємо Центральну Раду за свій найвищий уряд, ми поки що виганяємо зрадників без їх відомо. Коли все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємося Центральній Раді. Тоді вона порядкуватиме в Києві і по всій Україні як у власній хаті. Тепер же, коли починається повстання, ми виставляємо 6 своїх людей, котрі мусять усім керувати». Цей документ опублікував у своїх споминах про російську революцію П. Мілюков [53, с.80-81]. Але, перш ніж пасти до П. Мілюкова, він пройшов через українські руки. У «Справі про збройний виступ солдат полку ім. гетьмана Полуботка в м. Києві 5. VII. 17», яка збереглася в фонді прокурора Київської судової палати, зазначається, що «план дій полуботківців і відозву» відібрали у полуботківців і передали Ю. Капкану, який вручив його М. Грушевському, а той передав С. Петлюрі. У свою чергу, С. Петлюра через члена Центральної Ради Карпенка передав документи, що стали основою для звинувачення, військовому слідчому [50, арк.15].

Після провалу виступу частина офіцерів і солдатів була заарештована російськими військовими властями і звинувачена за це діючою з часів самодержавства статтею 100 карного кодексу – відділення України від Росії. На волю вони вийшли під час повстання в Києві проти Тимчасового уряду 30 жовтня 1917 р., а карна справа була закрыта лише 17 грудня 1917 р. [50, арк. 1,3]

Багато шансів попасти в тюрму мав і М. Міхновський. Але його врятувало те, що проти нього не було прямих доказів. Однак, зробити щось дошкульне Міхновському в цій ситуації дуже хотілося. У листі Є. Чикаленкові від 7 липня 1917 р. В. Винниченко писав: «Чому не приїжджаєте і не тягнете до суду Міхновського? Може хоч цим можна буде приборкати зовсім» [52, с.293]. Мова йшла про суд честі, до якого пробував притягти Євген Чикаленко Миколу Міхновського, якому все продовжували інкримінувати «роялістичні настрої».

Врешті-решт, як свідчить у своїх «Спогадах» П. Скоропадський, «Петлюра, боячись впливу Міхновського, переконав тодішнього командуючого Київським військовим округом прибрати з Києва Міхновського... у якусь армію, що й було зроблено» [54, с.127].

Участь в організації виступу полуботківців була найзначнішою акцією М. Міхновського в 1917 р. Антиукраїнська, а почасти, і українська преса того часу оцінювала його як виступ юрби дезертирів, позбавлених будь-якого ідейного ґрунту. Але ознайомлення з наведеними вище документами переконує у тому, що керівники полуботківців переслідували конструктивні цілі і були глибоко ідейними людьми. Їх виступ був спрямований проти російської політики в Україні. Полуботківці прагнули піднести значення і повноваження Центральної Ради, перетворивши її у справді владний орган. Їх наміри були спрямовані на інтенсифікацію процесу формування української армії. Виступ полуботківців засвідчив, що в українському суспільстві є сили, зацікавлені в створенні незалежної Української держави і готові заради досягнення цієї мети на рішучі дії. Він підніс рівень домагань українців перед російським суспільством на вищий ступінь. Федералістична концепція лідерів Центральної Ради ґрунтувалася на наївній, утопічній вірі в російську демократію. В. Липинський, один з найгостріших критиків Центральної Ради, писав, що її лідери жили

«фантастичними утопіями... українського ельдорадо», здійснитися які «мають самі і автоматично» [55, с.461]. Обіцяючи легку перемогу, ці утопічні сподівання, писав І. Лисяк-Рудницький, вели «до послаблення моральних сил українського суспільства», до «притлумлювання енергії національного руху, применшення його войовничості і завзятості». Той факт, що «основою федералістичної програми був компроміс між українськими та всеросійськими інтересами, надавав їй млявого і несміливого характеру» [56, с.7-9], – відзначав І. Лисяк-Рудницький. Ці млявість та несміливість проявлялися у затягуванні питання про владу і армію, від яких прямо залежала доля Української революції.

Розгром самостійників був разом з тим і серйозною невдачею Української революції в цілому. З політичного процесу усувалися послідовні прибічники суверенітету України.

Із сказаного вище ніяк не випливає, що виступ полуботківців, навіть при умові підтримки його Українською Центральною Радою, мав шанси на перемогу. Це окреме питання, яке потребує спеціального аналізу. Зазначимо лише, що навіть серед частини мемуаристів і авторів, що відверто симпатизували М. Міхновському, переконаності в перемозі полуботківців немає [47, с.73]. Але один з цих авторів Л. Шанковський цілком слушно стверджує: «...Ми не знаємо, що було б сталося, якби УЦРада вступила була на шлях політики з «російською демократією». Ми знаємо тільки, що «політика підтримання т. зв. єдиного революційного фронту з росіянами нічого, і то абсолютно нічого, УЦРаді не дала. Така політика ... вела до упадку УЦРади ...» [45, с.33].

З цієї думкою важко не погодитися. Але авторами не помічена ще одна пов'язана з розгромом полуботківців обставина, яка відіграла в історії Української революції не менш трагічну роль. По суті, боротьба соціалістичної більшості УЦР із самостійниками та її участь у розгромі полуботківців були першим актом внутрішньоукраїнського конфлікту, який мав продовження в 1918 і 1919 рр. і який, у кінцевому рахунку, знесилював Українську революцію і наближав її поразку. Національна революція вимагала національної єдності. Без неї перемога була малоімовірна. Лідери Центральної Ради виявилися не в змозі забезпечити таку єдність. Вони не використали сприятливу політичну ситуацію, яка склалася на початку липня, на свою користь. Напевне, її найголовніший прорахунок полягає в недооцінці ролі військового будівництва. В політичній боротьбі 1917 р. добре озброєна і дисциплінована армія могла стати головним аргументом. Підміна ідеї створення національної армії ідеєю «українізації» російської армії привела до трагічних наслідків. Україна наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. виявилася беззбройною перед наступом з Півночі російських радянських військ.

Але агонії Центральної Ради М. Міхновський не бачив. За подіями в Україні у вирішальні місяці революції він спостерігав з дальнього закутку Румунського фронту в місті Болграді в Бессарабії, де був розташований штаб 6-ї армії. Сюди він був висланий з Києва і пробув там до глибокої осені.

9 січня (22 січня за н. ст.) 1918 р. Центральна Рада своїм IV Універсалом, нарешті, проголосила незалежність України. Для М. Міхновського цей акт міг стати підставою для особистого триумфу. Справді, те, до чого він закликав з 1900 р., нарешті збулося. Сучасник тих подій Ю. Коллард пізніше писав про це так: «В блуканні за вирішенням національного питання наші українські революціонери зробили ціле коло й вийшовши з однієї точки, за 17 років зробили, так би мовити, «мандрівку довкола світу», повернувшись знову на те саме місце...» [57, с.195-196].

Однак, проголошення незалежності відбувалося на тлі загальноукраїнської трагедії. З Півночі на Україну сунули радянські війська, які несли на своїх багнетах більшовицьку диктатуру, а підписаний дипломатами УНР Брестський мирний договір обіцяв відновлення влади Центральної Ради лише ціною нерівноправних угод і окупації України військами держав німецько-австрійського блоку. Не про таку самостійність і не про такий мир для України мріяв М. Міхновський.

До того ж, проголосивши незалежність України, соціалістична більшість Центральної Ради, так і не перейшла на послідовно самостійницькі позиції. Соціалістичні лідери Ради вважали оголошення незалежності кон'юнктурним кроком, викликаним обставинами часу. Після проголошення IV Універсалу газети українських соціалістичних партій, які до цього закликали до федерації з Росією, під канонаду радянських військ, що наступали з Півночі, стали виходити з гаслами: «Від незалежності до федерації! Хай живе соціалізм!». Один з давніх критиків М. Міхновського Сергій Єфремов, що належав до ліво-ліберальної за своїм характером Української партії соціалістів-федералістів, у статті «Шляхом розпаду» хоча і не закликав своїх читачів до соціалізму, але політичну перспективу України продовжував зв'язувати з федералізмом: «... Тепер до федерації йдемо від самостійності – новим шляхом, але до старої мети» [58].

Така позиція для М. Міхновського була органічно неприйнятною. Як показали подальші події, вона була абсолютно нереальною.

Джерела та література

1. Турченко Ф.Г. Михайло Грушевський VS Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд через сторіччя) / Ф.Г. Турченко // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С. 74-94.
2. Міхновський М. Самостійна Україна. Промова / М. Міхновський // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали: У 3-х т. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 1.
3. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Т. 1.
4. Украинская народная партия // Киевская Мысль. – 1917. – 12 апреля.
5. Декларация Української народної партії // Робітничка газета. – 1917. – 11 квітня.
6. Антонович К. З моїх споминів про Миколу Міхновського / К. Антонович // Самостійна Україна. – 1957. – № 11.
7. Діло. – 1937. – 27 березня.
8. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 рік / Є. Чикаленко. – Прага, 1932.
9. Міхновський М. Спадщина тиранів / М. Міхновський – К., 1917.

10. М. Міхновський. Самостійна Україна / М. Міхновський // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. – Мюнхен, 1983. – Т. 1.
11. Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
12. Турченко Ф. Г. Утворення Української Центральної Ради: джерела та їх інтерпретації / Ф.Г. Турченко // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 63-77.
13. Шемет С. Микола Міхновський. (Посмертна згадка) / С. Шемет // Хліборобська Україна. – Відень, 1924-25. – Кн. V.
14. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності / П. Мірчук. – Філадельфія, 1960.
15. Грушевський М. С. Спомини / М.С. Грушевський // Київ. – 1989. – № 9.
16. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917) / Є. Чикаленко. – Львів, 1931.
17. С. Єфремов – Є. Чикаленку. 21 квітня 1917 р. // Євген Чикаленко – Сергій Єфремов: листування 1903-1928 роки. – К. : Темпора, 2010. – 381 с.
18. Турченко Ф.Г. Перша світова війна і геополітичний дискурс Миколи Міхновського / Ф.Турченко // Студії з історії Української революції 1917-1921 років. Збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Руслана Яковича Пирога з нагоди 70-річчя з дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності. – К., 2011.
19. Южный край. – 1917. – 28 марта.
20. Киевская Мысль. – 1917. – 12 апреля.
21. Дорошенко Д. Історія України. Вид. 2. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – Т.1.
22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.4405. – Оп.1.– Спр.181.
23. Киевская Мысль. – 1917. – 6 мая.
24. Нова Рада. – 1917. – 25 березня.
25. Київська земська газета. – 1917. – 25 березня.
26. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (В чотирьох частинах) / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – Ч.1.
27. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 3. – С.1.
28. ЦДАВО України. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.13.
29. Робітнича газета. – 1917. – 12 квітня.
30. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис / В. Солдатенко – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
31. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917-1920 рр. – Т. 1. – Відень, 1921 (Перевидання вида-ва Чарторийських). – Нью-Йорк, 1969).
32. Міхновський М. Відносини до війни. Промова підпоручика Миколи Міхновського, виголошена на першому Українському військовому з'їзді у Києві 6 травня 1917 р. / М. Міхновський – К., 1917.
33. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 р. Документи і матеріали. – К., 2003.
34. Русское Слово.– 1917. – 6 июня.
35. Речь. – 1917. – 9 июня.
36. Киевская Мысль. – 1917. – 8 июля.
37. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 1.
38. Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради / В. Кедровський. – Вінніпег, 1967.
39. Єремійв М. За лаштунками Центральної Ради / М. Єремійв // Український історик. – 1968. – №1-4.
40. Батуринець В. Правда про самостійництво М.Міхновського / В. Батуринець // Вільна Україна. – 1967. – Ч.54.
41. Млиновецький Р. До так званого "Полуботківського перевороту" / Р. Млиновецький // Альманах. Календар "Гомону України на рік 1962. – Торонто, 1962.
42. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 226. – Спр. 269.
43. ЦДАВО України. – Ф. 313.– Оп. 1. – Спр. 6065.
44. Задояний В. Українське Вільне козацтво і боротьба з московською навалою / В. Задояний // Українське козацтво. – 1977. – Ч. 1-2.
45. Шанковський Л. Полуботківці і Українська Центральна Рада / Л. Шанковський // Український самостійник. – 1957. – Ч.3.
46. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – Ч. 11-12.
47. Падалка М. Виступ полуботківців 4-6 липня 1917 року на фоні політичної ситуації того часу / М. Падалка // До зброї. – 1921. – № 1.
48. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 97.
49. Вісник Українського Генерального Військового Комітету. – 1917. – № 18.
50. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 6065.
51. Мартос Б. Полуботківці / Б. Мартос // Визвольний здвиг України. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989.
52. В. Винниченко – Є Чикаленкові. 7 липня 1917 р. // Євген Чикаленко – Володими Винниченко. Листування. 1902-1929 роки. – К. : Темпора, 2010. – 381 с.
53. Милуков П.Н. История русской революции / П.Н. Милуков. – София, 1921. – Т.1.
54. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – Київ; Філадельфія, 1995.
55. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Київ; Філадельфія, 1995.
56. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К., 1994. – Т.2.
57. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. 1897–1906. Українська студентська громада в Харкові і Революційна українська партія (РУП) / Ю.Коллард – Торонто, 1972.
58. Нова Рада. – 1918. – 14 березня.

Турченко Ф. Г. Николай Михновский VS Михаил Грушевский и Владимир Винниченко (эпоха Центральной Рады: март 1917 – январь 1918)

Статья посвящена сравнительному анализу взглядов на государственно-политический статус Украины Н. Михновского, с одной стороны, и М. Грушевского и В. Винниченко – с другой. Острая дискуссия между выдающимися деятелями самостийничьего и автономистско-федералистического курсов в украинском политикуме подается на фоне важнейших событий Украинской революции.

Ключевые слова: Н. Михновский, М. Грушевский, В. Винниченко, автономия, федерация, независимость, революция.

Turchenko F. G. Mykola Mikhnovsky VS Mykhaylo Hrushevsky and Volodymyr Vynnychenko (age of the Central Rada: March 1917 – January 1918)

The article is devoted to a comparative analysis of the views of the public-political status of Ukraine by M. Mikhnovsky, on the one hand, and by M. Hrushevsky and V. Vynnychenko on the other. Heated debate between prominent spokesmen of independent and autonomist-federalist courses in Ukrainian politics is filed on the background of the most important events of the Ukrainian revolution.

Keywords: M. Mikhnovsky, M. Hrushevsky, V. Vynnychenko, autonomy, federation, independence, revolution.

УДК 94(477)091

Л. М. Жванко

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ДОБА ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (квітень – грудень 1918 р.)

У статті, на підставі використання широкої джерельної бази, проаналізовано основні напрямки допомоги дітям-сиротам за доби правління Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). Авторка виокремила основні проблеми, з якими зіткнулася центральна та місцева влада, самоврядування у царині опікування неповнолітніх, прорахунки при їх подоланні, окремі успішні акції.

Ключові слова: Українська Держава, МНЗтаДО, департамент державної опіки, діти-сироти, соціальна опіка.

Українська Держава Павла Скоропадського, яка постала в останній рік Великої війни, продемонструвала державницький підхід до вирішення комплексу соціальних проблем, породжених, по-перше, самим фактом тривалого збройного конфлікту, по-друге, успадкованих від її попередниць – Української Центральної Ради та Російської імперії. Однією із важливих, яка показала практична діяльність урядових структур Гетьманату, стало вирішення проблеми соціального захисту дітей-сиріт. Справа в тому, що на весну 1918 р. тільки за офіційними даними в Україні потребували опіки близько 100 тис. дітей. Найчисельнішу групу склали діти загиблих вояків, військовополонених та біженців, тобто неповнолітні, чия сирітство стало безпосереднім наслідком світової війни.

На початку III-го тисячоліття в Україні все ще не подолано неприпустиме для демократичної країни явище – безпритульні діти – «діти вулиці», як їх називають засоби масової інформації. Щойно народжені немовлята, залишені батьками напризволяще, як ніколи потребують державного захисту. Тому звернення до історичного досвіду є актуальним і своєчасним.

На жаль, на сьогодні соціальна політика урядів Гетьманату, як і владних структур Центральної Ради та Директорії, висвітлена фрагментарно, головним чином у працях профспілкової тематики. На цьому, наголосив В. Капелюшний, автор узагальнюючого історіографічного нариса, присвяченого проблемам українського державотворення в 1917-1921 рр. Вчений, опрацювавши 1611 наукових праць, з яких понад 200 – докторські та кандидатські дисертації, визнав, що проблеми охорони здоров'я, соціального захисту населення, житлової політики взагалі недосліджені або малодосліджені [1, с. 292].

У 2007 р. світ побачила монографія авторки «Соціальні виміри Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)» [2], у якій частково висвітлені проблеми соціального захисту дітей-сиріт. Тому запропонована публікація – радше спроба привернути увагу до цікавого напрямку історичних досліджень, необхідності вивчення її на регіональному рівні, у порівняльному зрізі доби Української революції в цілому – від УЦР і Української Держави до окремих соціальних потуг Директорії.

Відтак, метою запропонованої статті є аналіз політики урядових структур Української Держави у царині соціального захисту дітей-сиріт, прямих жертв Першої світової війни.

Перш за все слід зазначити, що за доби Російської імперії не було єдиної системи органів та установ соціального захисту. Зокрема, значна кількість соціально незахищених неповнолітніх утримувалася у закладах, які перебували, головним чином, у віданні благодійних організацій, заснованих членами імператорської родини, як-то: «Відомства імператриці Марії». Частина дітей у притулках утримувалася на кошти приватної благодійності і проживала у родинях громадян, які від місцевих самоврядувань та пожертвувань отримували гроші, одяг, харчи та іншу матеріальну допомогу на їх утримання [3, арк. 4]. Олексіївський комітет фінансував утримання притулків для дітей вояків та військовополонених. На Волині та Харківщині діяли відділення заснованого в Москві у 1913 р. Всеросійського кураторства охорони материнства і дитинства. Дітям-сиротам із сільської місцевості через місцеві самоврядування надавав допомогу Романівський комітет, який розпочав свою роботу у Петрограді з 29 червня 1916 р.. І хоча його засновником виступило МВС Російської імперії, основна частка фінансування надходила від громадських пожертв та різних зборів. Руйнівні наслідки Першої світової війни, революційні потрясіння 1917 р. призвели до розриву зв'язків місцевих представництв установ соціального захисту з їхніми центрами в Москві та Петрограді. В результаті вони опинилися у вкрай скрутному фінансовому становищі. Прагнучи поліпшити його, уряд УНР у січні 1918 р. утворив структурний підрозділ МВС – департамент державного опікування (далі – ДДО), проте реально вплинути на стан закладів соціального захисту населення він був неспроможний.